

**Искандаров Шахзод Олимжон ўғли,
ТДШУ “Шарқ мамлакатлари иқтисодиёти”
кафедраси ўқитувчиси**

ГЛОБАЛ РАҚОБАТБАРДОШЛИК ИНДЕКСИНИ ҲИСОБЛАШНИНГ УСЛУБИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Аннотация: Мақолада мамлакатларнинг рақобат устунлиги назарияси ва глобал рақобатбардошлик индексини ҳисоблашнинг айрим жиҳатлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: рақобатбардошлик, халқаро рейтинглар, Жаҳон иқтисодий форуми, глобал рақобатбардошлик индекси, глобал рақобатбардошлик индексини аниқловчи кўрсаткичлар.

Кириш

Миллий иқтисодиётларнинг ривожланиши ва савдо-иқтисодий алоқаларининг жадаллашиши мамлакатлар ўртасидаги рақобатнинг кучайишига олиб келади. Табиийки, мамлакат иқтисодиёти қанчалик рақобатбардош бўлса, жаҳон иқтисодиётидаги ўрни мустаҳкамланади, иқтисодий тебранишларни нисбатан осон енгиб ўтади ва иқтисодий ривожланишнинг барқарор бўлиши таъминланади. Шу билан боғлиқ равишда миллий иқтисодиётларнинг рақобатбардошлигини баҳолаш кўрсаткичларини аниқлаб олиш муҳим саналади. Рақобатбардошлик маҳсулот, корхона, тармоқ ва мамлакат рақобатбардошлиги босқичларида ўрганилади. Шу нуқтаи назардан рақобатбардошлик бир қатор олимлар томонидан тадқиқ этилган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Мамлакатлар рақобатбардошлигини аниқлаш бўйича бир қатор олимлар илмий иш олиб борган. Жумладан, Майкл Портер рақобат устунлиги назариясида миллий иқтисодиётларнинг рақобатбардошлигини аниқлашнинг назарий жиҳатларини тадқиқ этган. Глобал рақобатбардошлик индексини ҳисоблаш методологиясини АҚШнинг Колумбия университети профессори Хавиер Сала-и-Мартин ишлаб чиққан. Жаҳон иқтисодий форуми асосчиси профессор Клаус Шваб Глобал рақобатбардошлик индексини ҳисоблаш методологияси такомиллаштириш масалалари бўйича иш олиб борган. Бородин К.Г., Хватов Ю.Ю., Дик А., Гуринов Е. ва бошқа олимлар ўз илмий мақолаларида рақобат устунлиги назарияси, мамлакатлар рақобатбардошлигини аниқлаш масалаларини таҳлил қилган.

Таҳлил ва натижалар

Майкл Портернинг мамлакатларнинг рақобат устунлиги назариясида рақобатбардошлик ва унга таъсир этувчи омиллар ўрганилган. 1990-йил М.Портер ўзининг “Мамлакатларнинг рақобат устунлиги” мақоласида халқаро савдо назарияларини таҳлил қилишда янги ёндашувни таклиф этди.

Классик назария ва уни ривожлантирган бошқа назариялар мамлакат рақобат устунлигини ишлаб чиқариш омиллари – меҳнат, капитал ва табиий ресурслар етарлилик шароитига асосланиб тушунтиради. Рақобат устунлиги назарияси замонавий иқтисодиёт кўламида, глобализация шароитида ва юқори технологиялар соҳасида мамлакат устунлигини тушунтиришни мақсад қилиб қўйди.

Ушбу назарияни ишлаб чиқиш жараёнида жаҳон иқтисодиётига сезиларли таъсир ўтказувчи ўн мамлакатнинг бир қатор соҳалари тадқиқ этилди. Уларнинг учтаси – АҚШ, Япония, Германия етакчи саноат мамлакатлари ҳисобланади. Асосий мақсад миллий рақобат устунлигини ташкил этувчи асосий йўналишларни аниқлаш бўлди.

Бунинг учун дастлаб миллий компаниялар халқаро даражада муваффақиятга эришган соҳалар идентификация қилинди. Маълум бир соҳалар жаҳон бозорининг иштирокчиларига нисбатан рақобат устунлигига эга бўлса, халқаро кўламда муваффақиятли фаолият юритувчи соҳа деб ҳисобланди. Кейин тадқиқ этилаётган мамлакатлардаги соҳаларнинг пайдо бўлиши ва унинг ривожланиш омиллари ўрганилди. Тадқиқот қуйидаги натижаларни олиш имконини берди:

1. Компаниялар товар ва хизматлар ишлаб чиқаришда ўз қувватларидан самарали фойдаланиши рақобатбардошликни таъминлайди.

2. Ишлаб чиқариш унумдорлиги мамлакатнинг миллий ва ҳудудий шарт-шароитига боғлиқ.

3. Мамлакатнинг рақобатбардошлиги миллий ишлаб чиқаришнинг инновация ва модернизация имкониятлари билан чамбарчас боғланган.

4. Замонавий иқтисодий шароитларда давлатнинг роли доимий равишда ортмоқда ва у компаниялар фаолиятини ривожлантириш учун зарурий шарт-шароитларни яратиб беришдан иборатдир.

М.Портер миллий даражадаги рақобатбардошликни таъминловчи асосий элемент сифатида ишлаб чиқариш унумдорлигини эътироф этади.

Давлатнинг асосий мақсади ўз фуқаролари учун юқори, динамик ўсувчи ҳаёт даражасини таъминлашдан иборат. Бу эса миллий компанияларнинг юқори даражадаги ишлаб чиқариш унумдорлигида эришиши билан боғлиқдир. Компаниялар маҳсулот сифатини яхшилаш, янги технологияларни қўллаш ва бошқа воситалар орқали ишлаб чиқариш унумдорлигини оширади.

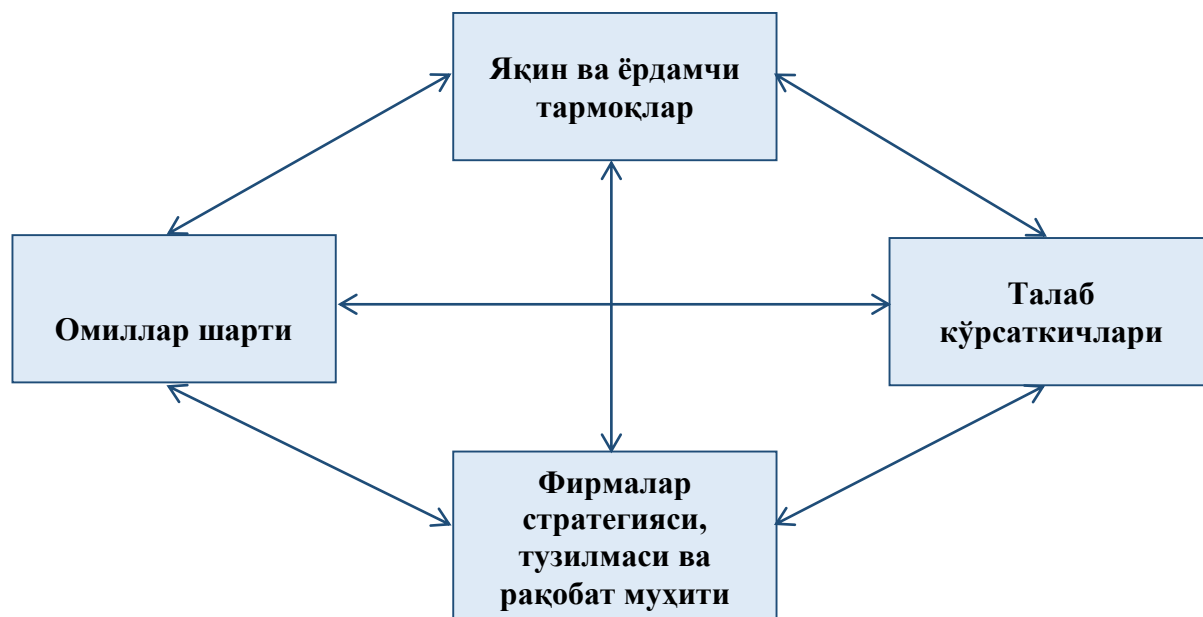
Фирмалар янги технологиялар, янги иш услубларини жорий этиш асосидаги инновациялар орқали рақобат устунлигига эришади. Инновациялар маҳсулот дизайнида, ишлаб чиқариш жараёнида, маркетинг, ходимлар малакасини ошириш дастурларида намоён бўлади. Инновациялар кўп ҳолларда катта технологик ўзгаришларни эмас, кўпроқ билинмас муваффақиятлар интеграциясини таклиф этади.

Назарияга мувофиқ мамлакат компаниялари рақобатбардош бўлишининг тўртта асосий кўрсаткичлари мавжуд:

1. Омиллар шarti. Классик иқтисодий назарияларга кўра ишлаб чиқариш омиллари – меҳнат, капитал, табиий ресурслар товар айланмаси оқимини аниқлайди. Ўз навбатида рақобат устунлиги назариясида ривожланган иқтисодиётга эга ҳар бир мамлакат ишлаб чиқаришнинг муҳим омиллари – малакали ишчи кучи ёки ишлаб чиқаришнинг илмий-техник базасини ташкил этиши лозим. Рақобат устунлигини қўллаб-қувватлаш учун омиллар ихтисослашуви етарлича юқори даражада бўлиши керак. Бундай шароитда рақобатчилар рақобат устунлигига эга субектдан ўзиб кетиши осон кечмайди, бу вақт ва катта микдордаги ресурсларни талаб этади.

Компанияни инновациялар жорий этишга ундовчи омил биринчи навбатда

фаол ички рақобат ҳамда юқори малакали мутахассисларни танлаш имкониятининг бўлишидир.

1-расм. Рақобат устунлигининг кўрсаткичлари

Манба: Porter M. The Competitive Advantage of Nations. Harvard business review. March-April 1990. P.78.

2. Талаб кўрсаткичлари. Маълум бир тармоқда ички талаб истеъмолчиларнинг хоҳиш ва истаклари ҳақида маълумот берса, мамлакат ушбу тармоқда рақобат устунлигига эришади. Яъни маҳсулотларни дастлаб мамлакатдаги маҳаллий истеъмолчилар харид қилади. Маҳсулот ички бозорда синовдан ўтгандан сўнг хорижий бозорларга чиқарилади. Ички талабнинг ривожланиши компанияларга жаҳон бозори талабларини олдиндан билиш имконини беради. Халқаро бозорга маҳсулотни олиб чиқиш компаниянинг ўз мамлакатада қабул қилинган нархлар тизими ва истеъмолчилар дидини ёйиш имконини бериши мумкин.

3. Яқин ва ёрдамчи тармоқлар. Миллий устунликни таъминлаб берувчи учинчи манба халқаро бозорда рақобатбардош бўлган яқин ва ёрдамчи тармоқларнинг мавжуд бўлиши ҳисобланади. Бу вазиятда улар камроқ харажатлар билан ишлаб чиқариш омилларини таъминлаши мумкин. Бундай устунлик халқаро миқёсда рақобат қилиш қобилиятига эга яқин ва ёрдамчи тармоқларнинг истеъмолчи компанияларга инновация ва модернизация манбаи бўлиб хизмат қилишидан иборат бўлади. Мамлакат ёки тармоқнинг рақобатбардошлиги учун асосан ички истеъмолчилар билан боғлиқ бўлган таъминотчиларнинг мавжудлиги муҳим саналади.

Рақобатбардош таъминотчи тармоқларнинг мавжуд бўлиши ресурсларга самарали ва тез эришиш имкониятини беради. Мисол учун асбоб-ускуна, малакали ишчи кучи, зарурий ахборот, эҳтиёт қисмлар ва бошқалар. Яқин ва ёрдамчи тармоқлар ўзаро бир-бирига боғлиқ ҳолда қиймат занжирини шакллантиришда иштирок этади. Масалан, компьютерлар ишлаб чиқариш билан компьютер дастурлари ишлаб чиқариш соҳалари ёки автомобил ишлаб чиқариш билан металлургия, кимё

саноатларининг боғлиқлиги. Ўзаро боғлиқлик технологияларни ривожлантириш, саноат, маркетинг, хизмат кўрсатиш каби соҳаларда бўлиши мумкин.

4. Фирмалар стратегияси, тузилмаси ва рақобат муҳити.

Мамлакатдаги шарт-шароит фирмаларни ташкил этишнинг ўзига хосликлари ҳамда ички рақобатни белгилаб беради. Фирмалар ички бозордаги рақобатдан келиб чиқиб тузилади, ташкил этилади ва бошқарилади. Бунда турли хил мақсад ва стратегиялар ишлаб чиқилади. Мамлакатнинг ўзига хослиги фирмалар бошқарув тизими ва улар ўртасидаги рақобатда акс этади.

Тармоқ рақобатбардошлиги мамлакатнинг ўзига хосликларидан келиб чиқиб бошқарув амалиёти бирлигига ҳамда тармоқда рақобат устунлиги манбаларига асосланади. Юқори даражадаги рақобатбардошликка эришиш тармоқдаги ички кучли рақобатнинг бўлиши билан боғлиқ. Бу қуйидаги сабаблар билан изоҳланади:

- кучли ички рақобат фирмани ривожлантиришга янада кўпроқ туртки беради;
- ички рақобат нафақат фирманинг миллий бозордаги ўрнини мустаҳкамлайди, балки янада ривожланиш мақсадида ташқи бозорларга чиқишга ундайди;
- рақобат фақатгина алоҳида фирмаларга устунлигини эмас, балки бутун тармоқ устунлигига эришишини таъминлайди.

Шунингдек, рақобат муҳити фирмаларнинг янгилик киритиш, модернизация, сифат кўрсаткичларини яхшилаш, янги маҳсулот ишлаб чиқаришга ундайди. Рақобатчиларнинг маълум бир географик ҳудудда жамланиши устунликнинг янада ортишига олиб келади.

Ушбу омиллардан ташқари тасодифий ҳодисалар ва ҳукумат мамлакатнинг рақобатбардошлигига таъсир этади.

Тасодифий ҳодисалар ихтиролар, катта технологик муваффақиятлар, ресурслар нархининг кескин ўзгариши, жаҳон молия бозори ёки валюта алмашинув курсларининг сезиларли даражада ўзгариши, жаҳондаги ва маҳаллий талабнинг кескин кўтарилиши ёки тушиши, мамлакатларнинг сиёсий қарорлари ва бошқалар. Тасодифий ҳодисалар рақобатчи фирмаларга таъсир этади. Ушбу ҳодисаларнинг натижасида янги шароитларга мослашган фирмалар рақобат устунлигига эга бўлиши мумкин.

Мамлакат рақобатбардошлигини таъминлашда давлатнинг ўрни. Давлатнинг миллий рақобат устунлигини шакллантиришдаги роли юқоридаги асосий тўртта кўрсаткичга ҳам таъсир эта олишидадир. Давлат рақобат устунлигини таъминловчи ушбу кўрсаткичларга солиқ сиёсати, монополияга қарши қонунчилик, қимматли қўғозлар бозорини тартибга солиш, инвестициялар, инфратузилмани ривожлантириш, давлат хариди, субсидиялар орқали таъсир этиши мумкин.

Давлат муҳим бўлган бир қатор тармоқларни ривожлантириш учун капитал ва меҳнат ресурсларини жалб этиш жараёнига катта туртки беради ва ушбу соҳаларнинг рақобатбардошлигига таъсир эта олади. Давлатнинг роли ижобий ёки салбий бўлиши мумкин. Давлатнинг рақобатбардошликка ижобий таъсири махсус омилларни ривожлантириш, омиллар ва валюта бозорига аралашмаслик, маҳсулот хавфсизлиги стандартлари ва атроф-муҳит ҳимоясининг мувофиқлиги, тармоқдаги рақобатчиларнинг тўғридан-тўғри ҳамкорлигини чеклаш, ишчилар малакасини оширишни ва инновацияларни рағбатлантириш каби жараёнларда кузатилади.

Ушбу назариядан рақобат устунлигини таъминловчи кўрсаткичлар яхлит

тизим бўлиб, улар доимий равишда ривожланишини, рақобатбардош тармоқлар миллий иқтисодиётда нотекис тақсимланганлигини ҳулоса қилиш мумкин. Рақобат устунлиги назариясидаги фикрлардан келиб чиққан ҳолда мамлакатлар рақобатбардошлигини аниқлаш кўрсаткичлар тизими шаклланиб борди. Жумладан, бутун жаҳон мамлакатлари рақобатбардошлигини аниқлашда Жаҳон иқтисодий форуми эълон қиладиган Глобал рақобатбардошлик индекси ва Швейцариянинг Менежментни ривожлантириш институти томонидан эълон қилинадиган Жаҳон рақобатбардошлик рейтингги мавжуд бўлиб, Глобал рақобатбардошлик индекси нуфузли ва таъсир доираси юқори бўлган рейтинг ҳисобланади.

2004 йилдан буён Жаҳон иқтисодий форуми томонидан АҚШнинг Комулбия университети профессори Хавиер Сала-и-Мартин ишлаб чиққан методология асосида Глобал рақобатбардошлик индекси ҳисоблаб чиқилади.¹ Ушбу индекс орқали миллий иқтисодиётлар рақобатбардошлик даражасини аниқланади. Шунингдек, мамлакат ва унда амал қилувчи институтлар ўрта муддатли истиқболда барқарор иқтисодий ўсиш кўрсаткичларини таъминлай олишини баҳоланади. Шу билан биргаликда мамлакатларнинг иқтисодий ўсиш ва рақобатбардошликни таъминлашдаги тўсиқларни енгиб ўтишда индексдан фойдаланиш тавсия этилади, яъни индексда ифодаланган кўрсаткичлар орқали мамлакатларнинг иқтисодий сиёсатдаги муаммоли жиҳатларни таҳлил қилиш ва барқарор иқтисодий ўсишга эришиш мақсадида стратегиялар ишлаб чиқиш назарда тутилган.

Миллий иқтисодиёт рақобатбардошлиги жуда кўплаб омилларни ҳисобга олиш орқали аниқланади. Глобал рақобатбардошлик индекси 12 гуруҳга жамланган 114 та кўрсаткичлардан ташкил топган. Тадқиқотчилар иқтисодиёт рақобатбардошлигини тўғри баҳолаш мақсадида доимий равишда кўрсаткичларни такомиллаштириб боришади. Улардан 2/3 қисми компаниялар ўртасида ўтказилган глобал сўров натижалари, қолган 1/3 қисми мамлакатларнинг иқтисодий кўрсаткичлари билан боғлиқ статистик маълумотлар ҳисобланади.

Ушбу кўрсаткичлар назарий ва эмпирик тадқиқотларга асосланган бўлиб, ҳеч бир кўрсаткич якка ҳолда иқтисодиёт рақобатбардошлигини ифодаламайди. Ҳар бир кўрсаткичлар ўзаро боғлиқ: кадрлар малакасининг пастлиги меҳнат бозори самарадорлигига салбий таъсир этади, бу эса ўз навбатида таълим соҳасига ажратиладиган харажатларнинг кўпайтирилишига ундаши ёки фойда миқдори инвестициялар ҳажмидан ошсагина, тадбиркорлар янги технологияларни жорий этиши мумкин. шундан келиб чиққан ҳолда, Жаҳон иқтисодий форуми мутахассислари барча факторлар ўртасидаги алоқадорликни ҳисобга олган ҳолда иқтисодий сиёсат юритадиган мамлакатлар юроқи рақобатбардошлик кўрсаткичларига эришишини таъкидлайдилар. Табиийки тизимли ислоҳотлар билан натижага эришиш имкониятлари ортади. Чунки маълум бир соҳада олиб борилаётган ислоҳотларнинг натижалари одатда бир неча йиллардан сўнг намоён бўлади.

Глобал рақобатбардошлик индекси (ГРИ)ни ҳисоблашда мамлакатдаги самарадорлик ва унумдорлик даражасини аниқловчи институтлар, сиёсат ва омиллар жамланмаса баҳоланади. Самарадорлик ва унумдорлик даражаси ўз

¹ <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>

навбатида иқтисодиётда эришиш мумкин бўлган фаровонлик даражасини ва инвестициялар киритиш орқали олинган фойда меъёрини аниқлаш имконини беради. Бошқача қилиб айтганда, рақобатбардош иқтисодиёт бу барқарор ўсиш суръатларини таъминлай олишни аниқлатади.

2-расм. Глобал рақобатбардошлик индекси асосий кўрсаткичлари

Манба: The Global Competitiveness Report 2017–2018 World Economic Forum. Geneva. 393 p.; Chapter 2: Key Findings of the Global Competitiveness Index 2017–2018 P. 12. www.weforum.org

Юқорида таъкидланганидек, ГРИ 12 гуруҳга ажратилган 114 та кўрсаткичларни ўз ичига олади ва ҳар бир кўрсаткич 1-7 балл оралиғида баҳоланади. ГРИда мавжуд уч субиндекс маълум бир улушга эга, яъни мамлакатлар аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМ ҳажмига кўра беш гуруҳга ажратилади ва якуний индекс ҳисобланишида базис талаблар субиндекси 20-60 %, инновациялар ва омиллар субиндекси 20-60 %, самарадорликни оширувчи кўрсаткичлар субиндекси 20-60 %.

самарадорликни оширувчи кўрсаткичлар субиндекси 35-50 %, инновациялар ва омиллар субиндекси 5-30 % улушга эга бўлади. Ўз навбатида ҳар бир субиндекс қамраб олган кўрсаткичлар субиндексни ҳисоблашда маълум бир улушларни ташкил этиши белгиланган. Қуйидаги жадвалда мамлакатлар аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромадига кўра гуруҳланиши ва уларга мос субиндекслар улуши келтирилган:

1-жадвал. ГРИ ҳисоблашда мамлакатларнинг гуруҳланиши ва субиндекслар улуши

	Ривожланиш даражаси				
	1-босқич. Ишлаб чиқариш омиллари ҳисобига ривожланиш и таъминловчи иқтисодиёт	1- босқичдан 2- босқичга ўтаётган иқтисодиёт	2-босқич. Ресурслардан самарали фойдаланиш ҳисобига ривожланиш и таъминловчи иқтисодиёт	2- босқичдан 3- босқичга ўтаётган иқтисодиёт	3-босқич. Инновацион фаолият ҳисобига ривожланиш и таъминловчи иқтисодиёт
Аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМ ҳажми (АҚШ доллари)*	<2000	2000-2999	3000-8999	9000- 17000	>17000
Базис талаблар субиндекси	60%	40–60%	40%	20–40%	20%
Самарадорлик и оширувчи кўрсаткичлар субиндекси	35%	35–50%	50%	50%	50%
Инновациялар ва омиллар субиндекси	5%	5–10%	10%	10–30%	30%

* Минерал ресурсларга юқори даражада боғлиқ бўлган мамлакатлар учун аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМ ҳажми ривожланиш даражасини аниқловчи ягона мезон эмас.

Манба: The Global Competitiveness Report 2017–2018 World Economic Forum. Geneva. 393 p.; Appendix A: Methodology and Computation of the Global Competitiveness Index 2017–2018 P. 320. www.weforum.org

Мамлакатлар гуруҳларга ажратилиш жараёнида минерал ресурсларга юқори даражада боғлиқ бўлган мамлакатлар учун аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМ ҳажми ривожланиш даражасини аниқловчи ягона мезон эмаслиги таъкидланган. Жами экспорт ҳажмида минерал ресурсларнинг улуши 70 %дан юроқи бўлса 1-гуруҳ мамлакатлари қаторидан жой олади. Бунда Халқаро савдо маркази томонидан ишлаб чиқилган савдонинг самарадорлик индекси мувофиқ минерал ресурслар қаторига хом нефт, нефт маҳсулотлари, табиий газ, кўмир, металллар, қимматбаҳо тошлар ва бошқа фойдали қазилмалар киритилади. Мисол учун, ушбу рейтингни ҳисоблашда Қувайт 1-босқичдан 2-босқичга ўтаётган иқтисодиёт, Саудия Арабистони 2-босқичдан 3-босқичга ўтаётган иқтисодиёт, БАА эса инновацион

фаолият ҳисобига ривожланишни таъминловчи иқтисодиёт сифатида эътироф этилган.

Давлат ва хусусий сектор манфаатдор томонларининг хатти-ҳаракатлари ва самарали фаолият кўрсатиши институционал муҳитни белгилаб беради. Алоҳида шахслар, фирмалар ва ҳукуматнинг ўзаро алоқаларини тартибга солувчи ҳуқуқий ва ташкилий тизим давлат ташкилотларининг қай даражада самарали фаолият юритаётганлигини аниқлайди, шунингдек, рақобатбардошлик ва иқтисодий ўсишга кучли таъсир ўтказди. Давлат институтлари фаолиятини баҳолашда мулк ҳуқуқлари, интеллектуал мулк ҳуқуқи ҳимояси, коррупция даражаси, суд тизими, давлат сектори самарадорлиги, жумладан, давлат харажатлари сарфланиш самарадорлиги, давлат сиёсатининг шаффофлиги, ҳафвсизлик масалалари ҳисобга олинади. Хусусий институтлар фаолияти корпоратив бошқарув маданияти, аудит ва ҳисобот топшириш стандартларининг қатъийлиги, миноритар акционерлар, инвесторлар ҳуқуқларининг ҳимоя қилиниш даражаси орқали аниқланади.

Кенг кўламдаги ва ривожланган инфратузилма иқтисодиётларнинг самарали амал қилиниши таъминлашда ҳал қилувчи рол ўйнайди. Самарали транспорт тизими, жумладан юроқи сифатли йўллар, темир йўллар, портлар ва ҳаво транспорти тарбиркорларнинг маҳсулот ва хизматларни хавфсиз ва ўз вақтида олиш, шунингдек экспорт ва импорт харажатларини камайтириш имконини беради. Электр энергияси етказиб берилишида барқарорлик бўлиши корхоналарнинг узилишларсиз ишлашига шароит яратади. Мустаҳкам ва кенг миқёсли телекоммуникация тизими эса тез ва тўсиқларсиз ахборотларни олиш имконини бериб, иқтисодиёт субъектлари ўртасидаги мулоқотни таъминлайди ва тезкор қарорлар қабул қилишга шароит яратади. Шунингдек, мамлакатда самарали инфратузилманинг мавжудлиги транспорт, телекоммуникация хизматлари экспорти ривожланишини таъминлаши мумкин. Масалан, БАА авиакомпаниялари, Сингапур порти, Даниянинг Maersk логистик компанияси, АҚШ FedEx ёки Германиянинг DHL почта элтув хизматлари жаҳоннинг кўплаб мамлакатларида фаолият олиб боради ва ўз мамлакатлари иқтисодиётига катта наф келтиради.

Барқарор макроиқтисодий муҳит нафақат нафақат бизнес учун, балки мамлакат рақобатбардошлиги учун аҳамиятли ҳисобланади. Давлат бюджети баланси, ялпи миллий жамғариш, инфляция, давлат қарзлари, мамлакатнинг кредит рейтингги макроиқтисодий муҳит кўрсаткичида акс этади. Греция ташқи қарзлари билан боғлиқ муаммолар сабабли кредит рейтингги тушиб кетишига олиб келди, яқунда бу мамлакат рақобатбардошлигига салбий таъсир кўрсатди. Агарда инфляция даражаси кескин ошиб кетса фирмалар самарали фаолият олиб боролмайди, хорижий инвесторларнинг бизнес юритиш фаоллиги пасайиши мумкин.

Аҳолининг умр кўриш давомийлиги, юқумли касалликлар тарқалиш даражаси соғлиқни сақлаш тизими самарадорлиги аниқлаш кўрсаткичлари сифатида қаралади. Шунингдек, бошланғич таълим сифати ва қамраб олиш даражаси ҳам ҳисобга олиниб, ушбу кўрсаткич малакали ишчи кучини тайёрлашнинг базис талаби бўлган бошланғич таълимнинг ривожланганлик даражасини акс эттиради.

Глобллашув жараёни миллий иқтисодиётлардан ўзгарувчан ишлаб чиқариш жараёни талабларига тез мослашувчан, комплекс вазифаларни бажара оладиган

малакали ишчи кучини талаб этмоқда. Малакали ишчи кучи сифатли таълим ва қайта малака ошириш тизими орқали таъминланади. Бунда ўрта ва олий таълимга қамраб олинганлик даражаси, таълим тизими, математика ва табиий фанлар таълими сифати, ихтисослашган малака ошириш марказлари ва кадрларни тайёрлаш даражаси сингари кўрсаткичлар ўрганилади.

Маҳсулотлар ва хизматлар бозори самарадорлигида ички ва ташқи рақобат муҳитини баҳоланиб, монополияга қарши курашиш, солиқ тизими, бизнесни бошлаш учун талаб этиладиган жараёнлар сони ва унга кетадиган вақт, савдо тўсиқлари ва тарифлари, импорт ЯИМдаги улуши, истеъмолчиларнинг талаб шарт-шароитлар сингари кўрсаткичлар таҳлил этилади. Ички рақобат қуйидагича ҳисобланади:

$(C+I+G+X)/(C+I+G+X+M)$, бу ерда C – истеъмол, I – инвестициялар, G – давлат харажатлари, X – экспорт, M – импорт.

Ташқи рақобат эса $M/(C+I+G+X+M)$ импортнинг истеъмол, инвестициялар, давлат харажатлари, ташқи савдо ҳажмига нисбати орқали аниқланади.

Соғлом ички рақобат муҳити маҳаллий фирмаларнинг ташқи бозорларда ҳам ўз ўрнини топишида катта аҳамиятга эга бўлиб, ишлаб чиқариш унумдорлиги ва фирмалар фаолияти самарадорлигига таъсир ўтказди.

Молия бозори ривожланганлиги ички ва хорижий молиявий ресурсларни миллий иқтисодиётга жалб этиш имконини бериб, инвестициялар ҳажмини оширади. Технологик тайёргарлик ишлаб чиқариш унумдорлигини ошириш мақсадида мавжуд ёки янги технологияларни қўллаш, ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланишдаги (интернетга ва уяли алоқа тизимига уланиш, интернет ва уяли алоқа тизими фойдаланувчилари сони) мослашувчанлик ва имкониятларни ифодалайди. Мисол учун ҳозирда аксарият компаниялар ОАВ билан бир қаторда ўз маҳсулотларини ижтимоий тармоқлар орқали реклама қилмоқда. Шунингдек, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар мамлакатга хорижий технологиялар кириб келишининг асосий манбаларидан бири ҳисобланади.

Ички ва ташқи бозор ҳажми фирмаларга бозор қўлампидан фойдаланиш имконини бериб, фаолиятини янада кенгайтиришда катта аҳамиятга эга. Масалан, Хитой фирмалари йирик маҳаллий бозор имкониятларидан фойдаланган ҳолда қўлам самараси орқали маҳсулот таннархи рақобатбардошлигига эришишмоқда. Бундан ташқари, Хитой ўз фирмалари маҳсулот ва технологиялари экспорт бозорини кенгайтириш мақсадида Жанубий Америка ва Африка мамлакатларидаги лойиҳалари сонини оширмоқда.

Алоҳида фирмалар стратегияси, мамлакатдаги бизнес вакиллариининг ҳамкорлиги ишлаб чиқариш занжирини яратишда муҳим аҳамият касб этади. Истеъмолчи ва таъминотчи компанияларнинг географик жиҳатдан яқин жойлашуви, яъни кластерли ишлаб чиқариш тизими ишлаб чиқариш самарадорлигига ижобий таъсир ўтказиши, трансакцион харажатларини камайтириши ва яқунда маҳсулот таннархи камайишига олиб келиши мумкин. Хитойда мавжуд кластерли ишлаб чиқариш истеъмолчиларга товарларни тез фурсатларда, нисбатан арзон нархларда етказиб бериш имконини беради.

Инновацион фаолият юқори технологияли ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш,

маҳсулот сифатини яхшилаш, ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш орқали мамлакат иқтисодий рақобатбардошлигини оширишга ёрдам беради. Хусусан, ГРИДа тадқиқотларга йўналтирилаётган инвестициялар, янги технологияларни яратиш учун базис билимларни шакллантирувчи илмий-техник муасасалар фаолияти сифати, олий таълим муасасалари ва ишлаб чиқариш корхоналарининг тадқиқотлар ва технологик ишланмалар соҳасидаги ҳамкорлиги, интеллектуал мулк ҳуқуқи ҳимояси мамлакатлардаги инновацион фаолиятга баҳо берувчи индикаторлар ҳисобланади.

Хулоса

Глобал рақобатбардошлик индекси мамлакатлар рақобатбардошлигини баҳолашда назарий қарашларда шаклланган комплекс кўрсаткичлар тизимини ўз ичига олади. Ушбу индексни ҳисоблашдаги камчилик сифатида кўрсаткичларнинг 2/3 қисми компаниялар ўртасида ўтказилган глобал сўров натижалари орқали шакллантирилишини таъкидлаш мумкин. Бу жараёнда субъективлик ва хатоликлар бўлиш эҳтимоли юқори. Шунингдек, иқтисодий кўламини ҳисобга олган ҳолда индексни ҳисоблаш мақсадга мувофиқ бўлиши мумкин. Мисол учун, рейтингда Озарбайжон 35-ўринда, Туркия 53-ўринда эътироф этилган. Биламизки, Озарбайжон иқтисодий минерал ресурсларга боғлиқлик даражаси юқори, Туркияда эса Озарбайжонга нисбатан қайта ишлаш саноати яхши ривожланган бўлиб, ўрта ва юқори технологик даражадаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш яхши йўлга қўйилган.

Ўзбекистон статистик маълумотлар тақдим этиш билан боғлиқ ва Жаҳон иқтисодий форуми билан ҳамкорлик жиҳатлар сабабли Глобал рақобатбардошлик индекси рейтингига киритилмаган. Глобал рақобатбардошлик индекси инвесторлар қарорларига таъсир этувчи рейтинглар қаторида туради, шунингдек, ушбу рейтинг иқтисодийнинг қайси соҳаларида муаммолар мавжудлиги ва мамлакатларга ушбу камчиликларни бартараф этиш кераклиги бўйича йўналиш беришга хизмат қилади.

Мамлакатнинг халқаро рейтинглардаги ўрнини ошириш сингари баландпарвоз мақсадлар бирламчи вазифа эмас, балки ушбу рейтингларни шакллантиришда тўғри ва объектив статистик маълумотларни тақдим этиш, иқтисодийдаги камчиликларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш, иқтисодий сиёсат йўналишларини белгилаб олиш асосий вазифа бўлиши керак. Натижада рейтинглардаги кўрсаткичларни яхшилашга интилиш орқали мамлакатда бизнес, инвестицион, институционал ва рақобат муҳити яхшиланиши, яқунда эса бу мамлакатларининг асосий мақсади бўлган барқарор иқтисодий ўсиш ва аҳоли фаровонлигини таъминлашга замин яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. Harvard business review. March-April 1990. P.78.
2. Xavier Sala-i-Martin, Jennifer Blanke, Margareta Drzeniek Hanouz, Thierry Geiger, Irene Mia, Fiona Paua. The Global Competitiveness Index: Measuring the Productive Potential of Nations. The Global Competitiveness Report 2007-2008. World Economic Forum 2007. 38 p.

3. The Global Competitiveness Report 2017–2018 World Economic Forum. Geneva. 393 p.; Chapter 2: Key Findings of the Global Competitiveness Index 2017–2018 P. 12. www.weforum.org
4. The Global Competitiveness Report 2017–2018 World Economic Forum. Geneva. 393 p.; Appendix A: Methodology and Computation of the Global Competitiveness Index 2017–2018 P. 320. www.weforum.org
5. Ўзбекистон халқаро рейтингларда. Нима учун ва қай тарзда ўз ўринларини яхшилаши керак? Center for Economic Research, UNDP Country Office in Uzbekistan. 5 б. www.cer.uz
6. Бородин К.Г. Теории международной торговли и торговая политика. Российский внешнеэкономический вестник. № 1 (Январь) 2006. С.9-18.
7. Хватов Ю.Ю. Сравнительный анализ международных рейтингов конкурентоспособности стран. Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1 (5). Том 2. С.390-398.
8. Дик А., Гуринов Е. Оценка международной конкурентоспособности стран по методике Всемирного экономического форума. Наука и инновации №11 (128) Ноябрь 2013. С.27-31.
9. Козырь Н.С. Подходы к определению глобальной конкурентоспособности. Финансы и кредит, 26 (2015) С. 39-52.
10. <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>